

ПОДОЛАННЯ СТЕРЕОТИПІВ ПРО УКРАЇНСЬКИЙ/
НЕУКРАЇНСЬКИЙ ДОНБАС У СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ
ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ, ЕСЕЇСТИЧНИХ ПРАКТИКАХ
ТА АКЦІЯХ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

Олена Бондарева

Київський університет імені Бориса Грінченка
Київ, Україна
Orcid: 0000-0001-7126-452X

OVERCOMING STEREOTYPES ABOUT UKRAINIAN / NON-UKRAINIAN
DONBASS IN MODERN UKRAINIAN LITERARY AND ARTISTIC,
ESSAYISTIC PRACTICES AND ACTIONS OF CULTURAL DIPLOMACY

Abstract: The article examines the trajectory of changing social stereotypes about the total non-Ukrainianness/anti-Ukrainianness of Donbass, which is made possible by modern Ukrainian literature, cultural practices, events and projects of cultural diplomacy. Serhiy Zhadan's play *Bread Armistice* was chosen as the key literary text around which the analytical field is built, and his novels *Boarding School* and *Voroshilovgrad*, Victoria Amelina's novel *House for Home*, book by Alexander Mikhed *I mix your blood with coal. Understanding the Ukrainian East*, PEN Ukraine project "Bridges Instead of Walls, or What Unites Ukrainians", analytical studies-reports of the National Academy of Sciences of Ukraine and the Oleksandr Razumkov Ukrainian Center for Economic and Political Studies, devoted to the analysis of preconditions, state and consequences, as well as modern projects of cultural diplomacy in eastern Ukraine. It is emphasized that Ukrainian culture today is becoming an effective tool for building civil dialogue with the people of the Ukrainian East. It is emphasized that cultural ambassadors of Ukraine everywhere create effective platforms for such a dialogue and draw the attention of the Ukrainian and world community to its need in the context of postcolonial and posttotalitarian practices, as well as in future postwar cultural strategies of Ukraine.

Key words: identity, stereotypes, war in the east of Ukraine, fire tests, literary and cultural practice.

Сучасні українські митці через свої художні практики активно задіяні у процесі рефлектування розламів і тріщин української громадянської ідентичності та продуктивно долучаються до аналізу причин і наслідків внутрішніх ідентифікаційних криз.

На прикладі сучасної української драматургії видно, наскільки глибоко українські митці між двома Майданами (2003–2004 та 2013–2014 рр.)

обмірковуюють очевидні ризики для української ідентичності в Криму та на Донбасі, скільки уваги приділяють антиутопічним реаліям радянсько-російського колоніального проекту та руйнівних наслідків його впливу на масову свідомість, як закликають до консолідації проукраїнських сил. Чимало українських п'єс 2000-х років – це тексти про спізніле самоусвідомлення не оформленої остаточно нації, про нові координати самоідентифікації українців та їхній шлях до нової громадянської ідентичності.

У цьому контексті чимало українських дослідників (Тетяна Вірченко, Олена Цоклол, Олег Миколайчук, Любов Цукор) згадують, наприклад, *Третю молитву* Ярослава Верещака (2010–2012 р.), в якій “проаналізовані питання, які спровокували катастрофу Криму”¹. Любов Цукор бере до уваги і більш ранній варіант цього тексту – *ЗеЧоРо*, наголосивши, що твір оприявнює ментальну трагедію українців у зросійщеному Севастополі². Утім, цей драматург і у більш ранніх драмах *Чорна зірка*, *Душа моя зі шрамом на коліні*, *Проба.С.Б* переконливо працює з питаннями української ідентичності. Також цікаво взяти до уваги п'єсу Надії Симчич *Хата*, написану 2011 р.: у цьому тексті російськими наративами, заснованими на тотальній брехні, руйнується одвічний український світ, а державний силовий підрозділ Беркут, підпорядкований проросійській українській владі, бере участь у руйнуванні дому української родини. Пророчою цю п'єсу та її символіку також вважає Олег Миколайчук-Низовець, який наводить її повну назву: *Хата, або кінець епохи вишневих садів*³.

Дослідниці Оксана Когут, Надія Мірошниченко, Юлія Скибицька, Юлія Голоднікова під враженням подій Майдану-2014 також уважно перпрочитують не лише *Третю молитву* і *Хату*, але й домайданні тексти Олексія Росича *Останній забій*, Олега Миколайчука *Нетудидитина* та *Циклоп Донбасу*, Євгенія Марковського *Партія*, Павла Ар'є *Слава героям* та *Баба Пріся*, Наталії Ворожбит *Зернохвошище*, Тетяни Кіщенко *Бал бетменів*, Надії Марчук *Калина та песиголовці*. У цих текстах постмайданна оптика дозволяє відшукати пророцтва про Майдан, затягну криваву війну з Росією, докорінно знищену українську ідентичність в окремих регіонах, навіть катастрофу іноземного літака в небі над Донбасом.

“Молода вітчизняна драматургія попереджала про це – подивіться на п'єси, написані у 2012 – на початку 2013 рр.”, – згодом напише у першій

¹ Л. Цукор, *Концепт культурного героя у творах на тему Майдану*, “Курбасівські читання” 2016, № 11, с. 29.

² Там само.

³ О. Миколайчук-Низовець, *Сучасна драма як прогностична модель катастроф: від Чорнобиля до кінця епохи*, “Курбасівські читання” 2016, № 11, с. 53.

помайданній театрознавчій розвідці Ганна Липківська⁴. Шкода, що цих драматургів не почули український театр та кінематограф, адже російські зазіхання на Україну – це не постмайданна, а віковична історія, яка мала у XXI столітті фазу довготривалої активної підготовки. Це засвідчено фахівцями Українського центру економічних та політичних досліджень імені Олександра Разумкова у розвідці 2029 р. *Війна на Донбасі: реалії та перспективи врегулювання*, створеній у рамках проекту “Конфлікт на Донбасі: реалії та перспективи врегулювання” за підтримки МЗС Нідерландів:

Ідеологічне забезпечення збройної агресії РФ на Донбасі розгорталось в рамках доктрини “русского мира”. Як політична технологія вона почала розроблятися наприкінці 1990-х років, була концептуалізована та взята на “озброєння” російською державою у 2005–2007 рр. з метою консолідації суспільства навколо путінського режиму та для обґрунтування зовнішньополітичного курсу на “збирання земель”⁵.

Драмознавиця Надія Мірошниченко (вона ж відома в Європі українська драматургиня Неда Неждана), говорячи про “тексти-передтечі”, наголошує, що вони “засвідчують прогностичну здатність нової драми”, коли “мистецька реальність може випереджати дійсну і впливати на її формування”⁶. Також, на її думку, для новітньої української драми до-майданного та постмайданного періодів актуалізується не криза ідентичності, а формування її нової матриці⁷.

Сергій Жадан долучився до когорти українських драматургів, що хudoжно досліджують проблематику життя/виживання людей на окупованих Росією землях українського Донбасу, запропонувавши українському реципієнтові не лише присвячений війні на Сході роман *Інтернат*, але і п’єсу *Хлібне перемир’я*, виставу за якою успішно реалізовано у Театрі драми і комедії на Лівому березі (м. Київ) режисером Стасом Жирковим.

Тут логічно зазначити, що сам письменник народився і до навчання в університеті жив у Старобільську Луганської області, власну літературну епопею про Донбас розпочав 2010 року романом *Ворошиловград* – твором, який Олександр Михед справедливо вважає “одним із ключів

⁴ А. Липківська, *Буде нам з тобою що згадати...*, “Просценіум” 2014, № 1–3 (38–40), с. 5.

⁵ *Війна на Донбасі: реалії та перспективи врегулювання*, Київ: Центр Разумкова 2019, с. 57.

⁶ Н. Мірошниченко, *Неоміфологія революції і трансформація структури драми*, “Курбасівські читання” 2016, № 11, с. 40.

⁷ Н. Мірошниченко, *Від діагностичної до прогностичної моделі драми. Український контекст*, “Курбасівські читання” 2020, № 15, с. 88.

до розуміння українського Сходу”⁸. Враховуючи те, що цей твір не став “регіональним”, а викликав зацікавлення читацької та літературно-критичної спільноти як в Україні, так і за її межами, розуміємо, що письменникові вдалося донести до читачів нестереотипне сприйняття персонажів, що репрезентували український Донбас 1990-х років, як людей, наділених ментальними українськими рисами любові до власної землі, поміркованої життєвої мудрості, далеких від глобального космополітизму, оптимістів та господарів власної долі.

У романі *Інтернат* та драмі *Хлібне перемир’я* мешканці Донбасу вже таких рис не мають, вони аксіологічно “застрягли” між двома світами та світоглядами – прорадянським та проукраїнським, практично втративши власну адекватну ідентичність. І якщо на початку XXI століття це ще сприймалося як можлива “норма”, то в умовах гібридної війни та російської окупації людям довелося визначатися між Україною та Росією, причому остання для багатьох із них завдяки потужній ідеологічній “прокачці” репрезентувала ностальгію за Радянським Союзом із його міфами про “дружбу народів”, “заможний Донбас”, який занепадає через те, що “годує всю Україну” (а не через те, що його вугільну галузь грабували та руйнували проросійські політики-олігархи), про “смачний пломбір” та “сита життя” – тобто, про “золотий вік”, “вкрадений” Україною. Радянське минуле понівечило і деформувало частину українців, причому очевидно, що це стосується не лише українського Сходу. Схід тут цікавий лише як регіон, який спочатку був насажений феноменом Януковича – “свого” бандита, якого проштовхнули та допустили до найвищої у країні влади, а потім як край, що впустив до себе агресора і спробував грати за його правилами.

Культивуючи можливість повернення “совкового раю”, настання “золотого віку” в разі, якщо на ці території прийде Росія, частина інтелігенції українського Сходу брала безпосередню участь у створенні, розгортанні та нагнітанні антиукраїнської гуманітарної істерії та концептуальної українофобії, що ми, наприклад, можемо бачити у свідомо антиукраїнській творчості донецьких авторів Федора Березіна (*Війна 2010. Український фронт*, 2009; *Український фронт. Червоні зірки над Майданом*, 2014) та Георгія Савицького (*Поле бою – Україна. Зламаний тризуб*, 2009), а також луганчанина Гліба Боброва (*Україна в огні. Епоха мертвонароджених*, 2008; *Українка проти України*, 2012). Звісно ж, російські видавництва друкували ці книжки колосальними накладками та організовували їх масові презентації, буквально засіваючи ними Донбас, Крим, українські регіони Сходу та Півдня, а Україна часів Януковича, на

⁸ О. Михед, “Я змішаю твою кров з вугіллям”. *Зрозуміти український Схід*, Київ 2020, с. 193.

жаль, толерувала не лише такі акції та промоції, але і руйнівні наративи цих опусів.

У поділі на “своїх” та “чужих”, штучно, аж до масової істерії, підсилюваному на сході України, саме ця толерантність режиму Януковича до російських геополітичних амбіцій, а також васальська відданість великої кількості мешканців Донбасу “своєму” президентові Януковичу та готовність “вболівати” за його режим стали глобальними механізмами деструкції на всіх гуманітарних рівнях, що уможливило на цих землях гарячу фазу війни, починаючи від 2014 року.

Безперечно, владу часів президентства В. Януковича мешканці Донбасу вважали “своєю” і відповідно *a priori* негативно поставилися до її заміни на “чужу”⁹, –

зазначено в аналітичній доповіді Національної академії наук України *Відродження Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрями державної політики 2015 року*. У цьому ж документі провідні українські вчені наголошують, що донбаське прагнення “відокремленості аж до автономії”, за даними соціологічних досліджень,

відображає в Україні не стільки усвідомлені політичні інтереси, скільки своєрідну реакцію дистанціювання на прихід до влади в Києві представників тих політичних сил, які регіональна спільнота сприймає чужинцями¹⁰.

Маніпуляції з наративом “свої/чужі” у незалежній Україні мають довгу передісторію і проявлялися у виборчих технологіях кількох каденцій, коли мапа України візуально та семантично ділилася на Захід, Схід і Центр або ж на Захід і Схід, вживлюючи у суспільну свідомість усієї країни дискурси розділення та протиставлення.

Заперечуючи такі наративи, Сергій Жадан у драмі *Хлібне перемір'я* протистоїть активним намаганням гуманітарного розколювання України та реалізує художні спроби зосередити зусилля постколоніальних інтелектуалів не на деструктивному дискурсі розділення (вони/ми), а на конструктивному дискурсі самоідентифікації (лише ми – складні, неоднорідні, з різним попереднім досвідом, який у майбутньому не має нас розділяти, якщо буде відрефлектованим та проговореним). Персонажі п'єси, спілкуючись у ситуації повної безвиході, не уникають взаємних звинувачень та непорозумінь, проте усвідомлюють, що колись війна таки скін-

⁹ *Відродження Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрями державної політики*. Доповідь, Київ 2015, с. 29.

¹⁰ Там само, с.30.

читься, і треба буде продовжувати жити всім – “і тим, хто бігав, і тим, хто ні”, що “ми всі теж колись знову спокійно заговоримо. Колись пізніше”¹¹.

Зроблю тут невеличкий відступ і звернуся до роману Вікторії Амеліної *Дім для Дома*, в якому подолання розколу України досягається метафоричним переміщенням героїв у просторі: сюжетно – через зміну місця проживання та переїзд зі східного містечка до Львова, та семантично – у дрейфуванні подалі від Росії, в бік Заходу як ціннісної осі, у деструкції радянських наративів та смислів. Щоправда, персонажі роману розуміють, що Європа також пройшла шлях потрясінь декомунізації, а фантоми комуністичних режимів свідомість пострадянської людини ще зберігає у вигляді “радянських” спогадів про “неіснуючу країну” Чехословаччину або ж у вербальному номінуванні об’єднаної Німеччини звичною для “совка” аббревіатурою “ГДР” – “цим неіснуючим сполученням літер”¹². У цьому романі цікавим є позиціонування Львова як міста, в якому дуже багато чого трапилося, на відміну від невеличких індустріальних містечок Донбасу, які практично не мають власного коріння. Проте якщо у радянські та ранні порадянські часи львівський текст позиціонував Львів як унікальний культурний анклав з яскравою “локальною ідентичністю”, доступною лише обраним, то сучасний львівський текст став відкритим, привабливим та доступним для всіх, хто хоче його пізнати та прийняти.

Хоча, здавалося би, симетрично і *Ворошиловград*, і *Інтернат*, і *Хлібне перемир’я* мали би актуалізувати дискурс іншої “локальної ідентичності”, прив’язаної до географічного фантому на ім’я Донбас, який Олена Стяжкіна у розмові з Олександром Михедом називає “штучною планетою або штучним супутником соціалізму”¹³. У статті, надрукованій журналом “Південний архів”, я вже міркувала про певні рецептивні ризики для цих творів, якщо надмірно актуалізувати такий ракурс сприйняття, як особлива локальна ідентичність:

Художній світ цих творів С. Жадана, сприйнятий поза глибоким аналізом, може створити хибне відчуття того, що письменнику надто близькі позиції регіональних ідентичностей і що він вступає у полемічний діалог з тією частиною українських інтелектуалів, для яких творення нових локальних ідентичностей сприймається по-фукуямівськи – як загроза існуванню самої української держави, як розпорошення і послаблення її київського “центру” і нелогічне виправдання “неукраїнськості” частини людей на українських територіях¹⁴.

¹¹ С. Жадан, *Хлібне перемир’я*, Чернівці 2020, с. 114, 115.

¹² В. Амеліна, *Дім для Дома*, Львів 2017, с. 69.

¹³ О. Михед, “Я змішаю твою кров з вугіллям”..., цит. праця, с. 269.

¹⁴ О. Бондарева, *Драматургічна візія понівеченої ідентичності у п’єсі Сергія Жадана “Хлібне перемир’я”*, “Південний архів. Філологічні науки” 2021, № LXXXVI, с. 10.

Проте Сергій Жадан як постійний культурний амбасадор України на Сході уникає утвердження цієї особливої ідентичності, а натомість пропонує абсолютно інше художнє бачення майбутніх взаємин Донбасу та України:

У різних художніх проєкціях митець аналізує різноманітні аспекти кризи української ідентичності, з якими не працювали ані офіційна українська влада, ані публічна та медійна сфери, а також специфіку її фронтірних зон: наслідком стала повна дезорієнтованість великої кількості “маленьких людей” у геокультурі, сучасній геополітиці та ідентифікації власної приналежності/неприналежності¹⁵.

Не випадково в інтерв'ю Олександрю Михеду письменник наполягає, що “особливої донбаської ідентичності не існує”, хоча Донбас – це регіон “страшенно різний, немонолітний, розפורшений”¹⁶, а, наприклад, Харківщина чи Сумщина також ментально наближені до українського Сходу.

Художня модель, оприявлена у *Хлібному перемир'ї*, на наших очах перетворює колишні колоніальні смисли та їх матеріальні репрезентації на хлипкі фантоми, які не можуть визначати майбутнє персонажів твору ані на індивідуальному рівні, ані як певної спільноти. Двоповерховий будинок, в якому відбуватиметься дійство, так і не доведено до ладу. У метафорі про “боротьбу телевізора з холодильником”, яка неодмінно супроводжує всі політичні ротації в Україні, немає переможців, бо обидва прилади не функціонують за відсутності електрики. Портфель як атрибут успішного інтелектуала виконує функцію пакета з консервами. Діти нагадують батьків лише найгіршими рисами. Мобільний зв'язок доступний лише якщо стати на стілець на другому поверсі. У кранах відсутня вода, тож один брат пропонує іншому полити його теплим пивом. Материні документи сховані так, що їх неможливо знайти. Натомість міхова шуба ховає в собі зашиті колись давно радянські рублі. Навіть снайперська гвинтівка є абсолютно марним атрибутом – вона не може зарадити у тому, аби тіло померлої матері доправити на цвинтар. Постійні знаки хаосу і руйнувань виходять далеко за межі дому як місця дії, глобалізуються на весь доступний осяянню персонажів простір, проростають в них самих як незворотні метастази. Такий деструктурований світ, населений дезорієтованими персонажами, неодмінно приречений на процедуру очищення і оновлення, саме тому у фіналі довкола будинку з людьми звужується вогняне кільце.

¹⁵ Там само, с. 8.

¹⁶ О. Михед, “Я змішаю твою кров з вугіллям”..., цит. праця, с. 194, 199.

Художнє одкровення Сергія Жадана зі своїми читачами у *Хлібному перемир'ї* виводить дискурс окупованого Сходу України у площину “своїх”, тобто, людей, з якими після деокупації варто буде говорити про смисли: вони всі українськомовні, ніхто з них не хоче переїздити у Росію, ніхто у п'єсі не заподіює зла своїм ближнім; біда зводить їх разом, і в цьому виявляється симптоматика колонізованих – гуртуватися перед незрозумілими загрозами та шукати нові сенси, але не чинити активного спротиву колонізаторам. У *Хлібному перемир'ї*, так само як у *Ворошиловграді* чи *Інтернаті*, Сергій Жадан “симпатизує “східним” персонажам, прагне їх зрозуміти і дати їм шанс колись стати остаточно “своїми”, хоча і знає, що це буде доволі важко і довго”¹⁷, оскільки ідентичність цих людей скалічена транспоклінневою радянською травмою, специфікою фронтірної зони, російською Церквою, яка виродилася на проросійську секту і підтримує державу-агресора, медійною агресією, внутрішньою безпорадністю та культурною пусткою, зрештою, ірраціональною нетерпимістю до українського світу, який для цих людей існує лише у вигляді випадкових уламків національної, родинної та індивідуальної пам'яті. Перед нами розгортається зрима галерея “недолюблених” людей – у романі *Інтернат* навіть сама назва стане глобальною метафорою такої “недолюбленості”:

На жаль, відчуття своєї країни як “інтернату” стосується всієї України, а зводити українські проблеми лише до Донбасу – не дуже об'єктивно і не дуже чесно. У результаті постколоніальних років ми всі дуже недолюблені, недоглянуті й непроговорені¹⁸, –

резюмував Сергій Жадан на зустрічі зі своїми польськими читачами під час презентації у Варшаві польськомовного видання *Інтернату*.

Випробування вогнем, яке у відкритому фіналі мають пройти персонажі *Хлібного перемир'я*, є символічним не лише як метафора гарячої фази війни на Сході, але і як традиційний сюжет очищення та постання з попелу у новій, покращеній іпостасі.

У *Хлібному перемир'ї* маємо звернути увагу на те, що Сергій Жадан розрізняє геополітичні реалії “Донбас” та “Український Схід”, причому перевагу віддає останньому, обстоюючи позицію, що Україна – це не лише території, це насамперед люди, в ім'я яких і має існувати держава. Тут митець стає почасти соціальним футурологом, оскільки проєктує

¹⁷ О. Бондарева, *Драматургічна візія понівеченої ідентичності у п'єсі Сергія Жадана “Хлібне перемир'я”...*, цит. праця, с. 10.

¹⁸ Ю. Камінська, “Війна змінює тих, хто готовий змінитися”, “День” 2019, № 66, 11 квітня.

візію майбутнього, постокупаційного громадянського діалогу з тими, хто пережив окупацію і не скоював військових злочинів або ж злочинів проти людяності. Письменник показує, наскільки всі його персонажі не орієнтуються у подіях, що розгортаються на їх землі, наскільки ці люди стають фатальними заручниками політики сусідньої держави, агресивної у територіальних зазіханнях, медіа, культурі, мові, смислах, вірі, злочинно-кримінальних інтенціях. Він ставить багато запитань і лишає їх без відповідей, поки не уявляючи форматів та домінант такого діалогу з “очищеними вогнем” людьми, що вповні логічно: адже нинішнє українське суспільство лише зараз починає міркувати про такі форми і вибудовувати дискусійні та культурно-дипломатичні площадки для громадянського консенсусу. Провідна роль у цих процесах належить не політикам, не Церквам, а саме діячам української культури, з-поміж яких переважає молодь. Це дає підстави для певного соціального оптимізму та поглиблює переконання, що такий консенсус зрештою відбудеться.

Скажімо, драма Сергія Жадана багато в чому корелює не лише із його *Інтернатом* та художніми творами про Донбас Володимира Рафєєнка, Олени Стяжкіної, Наталії Нагорної, Віталія Запеки, Тамари Горіха Зерня, Васіліси Мазурчук, але і з іншими цікавими книжковими проєктами, які мають великий позитивний вплив у середовищі сучасних українських інтелектуалів.

Це насамперед уже цитований тревел-проєкт у жанрі нонфікшн від Олександра Михеда *Я змішаю твою кров з вугіллям*, який прагне змінити наші стереотипи про український Схід за результатами експедиції від команди “Метамісто: Схід” та власної дослідницької місії автора під час наукового подорожування східними територіями, розпочатого 2016 року. Автор цієї книги наголошує на потенційній складності та світоглядній неоднорідності, які криються за зовні монолітним концептом “український Схід”:

Ніде до Сходу і ніде після Сходу мені не траплялися такі радикально різні спогади про одну й ту саму подію залежно від радикально інших політичних уподобань та загорнутості в конкретну світоглядну міфологію¹⁹.

У проєкті Олександра Михеда багато “проговореного” – і з незнайомими мешканцями Донбасу, частина з яких стала друзями автора, а частина наважилася ділитися міркуваннями, яких автор не поділяє, і з донбаськими інтелектуалами, які виїхали з окупованих територій, і з культурними амбасадорами України на Сході в умовах усіх років військового конфлікту.

¹⁹ О. Михед, “*Я змішаю твою кров з вугіллям*”..., цит. праця, с. 15.

У цьому ж контексті варто познайомитися і з проєктом від PEN Ukraine “Мости замість стін, або Що об’єднує українців”, книжкова версія якого в упорядкуванні Тетяни Терен стала підсумком тематичної рубрики у виданні “Новое время”. Книжка презентувала розмисли двадцяти українських інтелектуалів про гуманітарну стратегію щодо українського Донбасу: про це на її сторінках міркують письменники Катерина Калитко, Остап Сливинський, Лариса Денисенко, Вікторія Амеліна, Василь Махно, Володимир Рафесенко, Світлана Пиркало, Галина Вдовиченко, філософи Вахтанг Кебуладзе та Володимир Єрмоленко, журналісти Зоя Казанжи, Мирослава Барчук, Павло Казарін, художній критик Катерина Ботанова, історик Олена Стяжкіна, блогер і колумніст Віталій Пономарьов, публіцист Микола Рябчук, митрополит Борис Гудзяк, архієпископ Ігор Ісиченко, політичний аналітик Віталій Портніков. Андрій Курков у передмові до цього видання оцінює зміст книги як публічну письмову дискусію, як “зріз наявних у суспільстві думок і сумнівів, дискурсів і надій”, зрештою – як “можливість осягнути співвідношення політичного й соціального оптимізму і песимізму”²⁰. Унікальним рецептом для того, аби більше ніколи не ділити Україну на західну і східну, ділиться у своїх розмислах Віталій Портніков: він пропонує українцям

“зрозуміти, що наша географія залежить не від карт, а від нас самих”, “відбитися від Росії й стати частиною цивілізованого світу не тільки географічно, але й політично і ціннісно”, адже “для того, щоб забути про схід і захід, треба переміститися в центр”²¹.

Стереотипи щодо “неукраїнського Донбасу” успішно долають численні акції культурної дипломатії: це створені дослідницею-культурологінею, співачкою Анжелікою Рудницькою “Фестиваль миру” у Станиці Луганській та “Авдіївка. Фестиваль мистецтв” (“Авдіївка. ФМ”) у Авдіївці; це фестиваль “З країни в Україну” в Луганській (Станиця Луганська, Старобільськ, Щастя) та Донецькій (Мирноград, Добропілля, Дружківка, Бахмут, Краматорськ, Слов’янськ) областях за підтримки USAID, в якому беруть активну участь Сергій Жадан, Джамала, гурт “ТНМК” та багато інших молодих та визнаних українських митців; це підтриманий Українським культурним фондом та організований Вікторією Амеліною “Нью-Йоркський літературний фестиваль”; це Щорічний східноукраїнський літературно-мистецький фестиваль Кальміус, який, як проголошено на його офіційній сторінці, “має на меті культурну деокупацію Сходу України” та проходить за підтримки USAID, PEN Ukraine, Анти-

²⁰ *Мости замість стін, або Що об’єднує українців*, Львів 2020, с. 7.

²¹ Там само, с. 142.

кризового медіа-центру. Подібні заходи, перелік яких у цій статті є далеко не повним, поступово несуть мешканцям українського Сходу образ самодостатньої, яскравої, привабливої України, відкритої до людського і громадянського діалогу.

* * *

Як бачимо, гібридна війна на Сході України, включно з її гарячою фазою, суттєво активізувала постколоніальний/посттоталітарний потенціал сучасної української культури, завдяки чому гуманітарні акценти у середовищі інтелектуалів суттєво розширюються: щодо українського Сходу, поряд із необхідністю територіальної деокупації, все частіше розгортаються контексти поступової деокупації людської свідомості, проговореності і терапії її транспоколіннєвих травм, деструкції тоталітарних суспільних міфів, подолання колоніального комплексу “недолюбленості” зусиллями як окремих митців (Сергій Жадан, Вікторія Амеліна, Володимир Рафесенко, Тамара Горіха Зерня, Олександр Михед, Анжеліка Рудницька, Олена Стяжкіна, Віталій Запека та багато інших), так і потужних проєктів культурної дипломатії, які у рецепції людей українського Сходу дієво роблять Україну емпатійною, емоційно ближчою, інтелектуальною та перспективною.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Amelina Viktoriâ. 2017. *Dim dlâ Doma*. L'viv: Vidavnistvo Starogo Leva [Амеліна Вікторія. 2017. *Дім для Дома*. Львів: Видавництво Старого Лева].
- Bondareva Olena. 2021. *Dramaturgična vizîa ponivečenoï identičnosti u p'ěsi Sergiâ Žadana “Hlibne peremir'â”*. “Pivdennij arhiv. Filologični nauki” № 86: 8–16 [Бондарєва Олена. 2021. *Драматургічна візія понівеченої ідентичності у п'єсі Сергія Жадана “Хлібне перемир'я”*. “Південний архів. Філологічні науки” № 86: 8–16].
- Cukor Lûbov. 2016. *Koncept kul'turnogo geroâ u tvorah na temu Majdanu*. “Kurbasivs'ki čitannâ” № 11: 25–31 [Цукор Любов. 2016. *Концепт культурного героя у творах на тему Майдану*. “Курбасівські читання” № 11: 25–31].
- Žadan Sergij. 2020. *Hlibne peremir'â*. Černivci: Meridian Černovic [Жадан Сергій. 2020. *Хлібне перемир'я*. Чернівці: Меридіан Черновіц].
- Žadan Sergij. 2017. *Internat*. Černivci: Meridian Černovic [Жадан Сергій. 2017. *Інтернат*. Чернівці: Меридіан Черновіц].
- Žadan Sergij. 2010. *Vorošilovgrad*. Harkiv: Folio [Жадан Сергій. 2010. *Ворошиловград*. Харків: Фоліо].
- Kamins'ka Ŭliâ. 2019. “*Vijna zmînuê tih, hto gotovij zmînitisâ*”. “Den” № 66 (2019). 11 kvitnâ [Камінська Юлія. 2019. “*Війна змінює тих, хто готовий змінитися*”. “День” № 66 (2019). 11 квітня].

- Anna Lipkivs'ka. 2014. *Bude nam z toboju šo zgadati...* "Proscenium" № 1–3 (38–40): 3–7 [Анна Липківська. 2014. *Буде нам з тобою що згадати...* "Просценіум" № 1–3 (38–40): 3–7].
- Mihed Oleksandr. 2020. *"Á zmišau tvoju krov z vugillám". Zrozumiti ukraïns'kij Šhid.* Kiïv: Naš Format [Михед Олександр. 2020. *"Я змішаю твою кров з вугіллям". Зрозуміти український Схід.* Київ: Наш Формат].
- Mirošničenko Nadiâ. 2016. *Neomifologiâ revolucii i transformaciâ structuri dramy.* "Kurbasivs'ki čitannâ" № 11: 32–50 [Мірошниченко Надія. 2016. *Неоміфологія революції і трансформація структури драми.* "Курбасівські читання" № 11: 32–50].
- Mirošničenko Nadiâ. 2020. *Vid diagnostičnoï do prognostičnoï modeli dramy. Ukraïns'kij kontekst.* "Kurbasivs'ki čitannâ" № 15: 84–98 [Мірошниченко Надія. 2020. *Від діагностичної до прогностичної моделі драми. Український контекст.* "Курбасівські читання" № 15: 84–98].
- Mosti zamišt' stin, abo Šo ob'ednuë ukraïnciv.* 2020. L'viv: Vidavnictvo Starogo Leva [Мости замість стін, або Що об'єднує українців. 2020. Львів: Видавництво Старого Лева].
- Mikolajčuk-Nizovec' Oleg. 2016. *Sučasna drama âk prognostična model' katastrof: vid Čornobilâ do kincâ epochi.* "Kurbasivs'ki čitannâ" № 11: 51–64 [Миколайчук-Низовець Олег. 2016. *Сучасна драма як прогностична модель катастроф: від Чорнобиля до кінця епохи.* "Курбасівські читання" № 11: 51–64].
- Vidrodžennâ Donbasu: ocinka social'no-ekonomičnih vtrat i prioritetni naprâmi deržavnoj politiki. Dorovid'.* 2015. Kiïv: Naціональна академія наук України [Відродження Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрями державної політики. Доповідь. 2015. Київ: Національна академія наук України].
- Vijna na Donbasi: realii ta perspektivi vregulivannâ.* 2019. Kiïv: Centr Razumkova [Війна на Донбасі: реалії та перспективи врегулювання. 2019. Київ: Центр Разумкова].

PRZEŁAMYWANIE STEREOTYPÓW O UKRAIŃSKIM / NIEUKRAIŃSKIM
DONBASIE WE WSPÓŁCZESNYCH UKRAIŃSKICH PRAKTYKACH
LITERACKICH I ARTYSTYCZNYCH, ESEISTYCZNYCH I DZIAŁANIACH
DYPLOMACJI KULTURALNEJ

Streszczenie: Artykuł analizuje trajektorię zmiany stereotypów społecznych na temat totalnej nieukraińskości/antyukraińskości Donbasu, która to zmiana jest możliwa dzięki współczesnej literaturze ukraińskiej, praktykom kulturowym, wydarzeniom i projektom polityki kulturalnej. Kluczowym tekstem artystycznym, wokół którego zbudowane jest pole analityczne, jest sztuka Serhija Żadana *Chlebowy rozejm*, a kontekstami są jego powieści *Internat* i *Woroszyłowgrad*, powieść Wiktorii Ameliny *Dom dla domu*, książka Olexandra Mykheda *I mieszam twoją krew z węglem. Zrozumieć ukraiński Wschód*, projekt PEN Ukraina „Mosty zamiast murów, czyli co jednoczy Ukraińców”, badania-raporty analityczne Narodowej Akademii Nauk Ukrainy i Ukraińskie Centrum Studiów Ekonomiczno-Politycznych im. Olexandra Razumkova, poświęcone analizie przyczyn, sytuacji wojny w Donbasie i jej konsekwencji oraz nowoczesne projekty polityki kulturalnej na wschodzie Ukrainy. Podkreśla się, że kultura ukraińska staje się dziś skutecznym narzędziem budowania dialogu obywatelskiego z mieszkańcami ukraińskiego Wschodu. Zwraca się uwagę, że ambasadorzy kultury ukraińskiej tworzą skuteczne platformy takiego dialogu na całym świecie

i uczulają społeczność ukraińską oraz opinię światową na jego konieczność wobec postkolonialnych i posttotalitarnych praktyk, a także z uwagi na planowane, powojenne strategie kulturowe Ukrainy.

Słowa kluczowe: tożsamość, stereotypy, wojna na wschodzie Ukrainy, próby ogniowe, praktyki literackie i kulturowe.

ПОДОЛАННЯ СТЕРЕОТИПІВ ПРО УКРАЇНСЬКИЙ/НЕУКРАЇНСЬКИЙ ДОНБАС
У СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ, ЕСЕЇСТИЧНИХ
ПРАКТИКАХ ТА АКЦІЯХ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

Анотація: У статті досліджується траєкторія зміни суспільних стереотипів про тотальну неукраїнськість/антиукраїнськість Донбасу, яка уможливилась завдяки сучасній українській літературі, культурним практикам, заходам і проектам культурної дипломатії. Ключовим художнім текстом, довкола якого вибудовується аналітичне поле, обрано п'єсу Сергія Жадана “Хлібне перемир'я”, а контекстами стають його романи *Інтернат* та *Ворошиловград*, роман Вікторії Амеліної *Дім для Дома*, книга Олександра Михеда *Я змішаю твою кров з вугіллям. Зрозуміти український Схід*, проєкт PEN Ukraine “Мости замість стін, або Що об'єднує українців”, аналітичні дослідження-звіти Національної академії наук України та Українського центру економічних та політичних досліджень імені Олександра Разумкова, присвячені аналізу передумов, стану та наслідків війни на Донбасі, а також сучасні проєкти культурної дипломатії на Сході України. Наголошено, що саме українська культура сьогодні стає дієвим інструментом розбудови громадянського діалогу з людьми українського Сходу. Підкреслено, що культурні амбасадори України повсюдно створюють ефективні площадки для уможливлення такого діалогу і привертають увагу українського та світового співтовариства до його необхідності у контексті постколоніальних і посттоталітарних практик, а також у майбутніх повосенних культурних стратегіях держави Україна.

Ключові слова: ідентичність, стереотипи, війна на Сході України, випробування вогнем, літературні та культурні практики.

